

MISTR POSTNÍ PROMLUVY

Pod kopulemi barokních chrámů a na prostranstvích před poutními svatyněmi se rozléhaly hlasy proslulých i neznámých kazatelů, členů různých církevních řádů i světských kněží. Jen těm nejúspěšnějším však bylo umožněno, aby jejich projevy přešly z ústní podoby do podoby písemné a aby se zachovaly pro budoucnost v tištěných knihách. Do naší paměti vstoupila jména Matěje Václava Šteyera, Valentina Bernarda Jestřábského i jiných. Jejich postily se vyznačovaly nejen barokní ideovostí, ale i uměleckostí. Obě složky narůstaly až k vrcholu na konci 17. století.

Vymežit časově vývojové fáze barokní homiletiky není snadné, zvláště když některé postily vyšly několikrát a zůstávaly ve čtenářském povědomí po celé 17. a 18. století. Přesto se domnívám, že kazatelský žánr dosáhl vrcholu v roce 1691, kdy byla poprvé vytištěna Postila Matěje Václava Šteyera. Deset let poté už vstupujeme do 18. století poměrně věcnou a střízlivou a ve vztahu k jinověrcům mírnou postilou Jana Kleklara Semen verbi Dei – Semen slova Božího. Byla tu zdůrazněna složka jazyková a slohová a tyto složky pak dostaly nejvyraznější podobu v Berle královské Daniela Nitsche, které jsme už také věnovali pozornost. V jedné relaci jsme se zabývali též Bohumírem Hynkem Josefem Bilovským jako homiletikem konceptuálním.

Ve 20. letech 18. století triumfuje u nás baroko ve svatonepomucenských slavnostech a posléze už můžeme sledovat jeho postupné odkvétání a doznívání. Do tohoto pozdního baroka spadá činnost pozoruhodného spisovatele z duchovenstva už nikoli řádového, nýbrž světského – Tomáše Xaveria Laštovky.

Laštovka je po Bilovském dalším významným Slezanem v české literatuře. Stejně jako on se narodil v Hlučíně, ale o více než jednu generaci později – dne 6. března 1688. Po bohosloveckých studiích a kněžském svěcení působil na několika farách, mimo jiné asi šest let jako farář v Radikově a od roku 1726 jako farář a děkan v Uherském Hradišti. Zde se mu střídaly etapy spokojenosti a rozladěnosti, ty druhé zvláště když si někteří majetní a mocní farníci stěžovali na jeho protipanské názory a na „vulgární výrazivo“. Kus pravdy bylo v obojím, jak uvidíme dále, ale stížnosti byly nezřídka motivovány obyčejnou lidskou nenávisť. Laštovky si však vážili prostí věřící i pozorní nadřizení, kteří prosadili Laštovkovo jmenování notářem apoštolské stolice. Nakonec se Laštovka rozhodl odejít po dvou desetiletích z Uherského Hradiště a vyměnil si své místo s fa-

rářem v Jaroměřicích. Zde však už nenastoupil, protože během stěhování onemocněl a zemřel v Brně buď koncem roku 1746, nebo počátkem roku 1747.

Až po Laštovkově smrti, roku 1748, byla vytištěna v Trnavě v tamní slavné Akademické tiskárně kniha s titulem **Čtvrtý článek víry katolické „Trpěl pod Pontským Pilátem, ukřižován, umřel i pohřben jest“** (...) **obšírně vyložený**. Tato kniha už není souborem kázání nedělních a svátečních, není dokonce ani v pravém slova smyslu souborem kázání postních, nýbrž je soustředěna jen na jedno téma, na čtvrtý článek Credo – Vyznání apoštolského. Laštovka se snaží vcítit do Ježíšova stavu, do psychiky člověka zrazeného a nespravedlivě obviněného, mučeného a odsouzeného k smrti a v úzkostech a bolestech umírajícího. Tak např. o Ježíšově výslechu před Herodesem rozjímá Laštovka:

Můj Ježíši! Tu musí být nějaké tajemství, že jsi mlčel a na tolik otázek Herodesa krále nic neodpovídal. Což pak tě nemohla pohnouti k řeči osoba královská a tolik přítomných knížat a pánův? Jsou tu přítomní mnozí páni, boháčové, ouřadné osoby, magistrát, nejpřednější lidé, i z tvé vlasti Galileje. Nikdá jsi neměl na tvém kázání tak vzácných poslouchačův, všichni ticho stojí, nadstavují uši na to, co řekneš, co odpovíš. On nic neodpovídal. Ó jak budou, Pane, tvé kázání chváliti? Snad se všichni obrátí, i s králem, a uvěří v tebe? Mluvil jsi mnoho k zástupům a k prostému lidu, mluv taky a pověz něco pánům, snad se jich bojíš? Ježíš nic neodpovídal. Toť jest hrozná a divná věc! Jak by páni nebyli hodni slova Božího poslouchati, nechtěl před nimi v paláci Herodesovým nic mluvití Ježíš.

V porovnání s jinými kazatelskými soubory, námětově různorodými je Laštovkův výklad monotematický a v důsledku toho zdánlivě jednostrunný. Avšak monotematicčnost dovolovala kazateli hluboké a soustředěné uvažování o Kristovu utrpení, které bylo pro barokního člověka příležitostí a podnětem ke srovnání s vlastním utrpením. Velikost utrpení Bohočlověka měla být lékem na rány věřícího člověka a měla budit představu o nicotnosti pozemských svízelů ve srovnání s věčnou slávou. Dávné mysterium Laštovka zesvětštuje a jeho líčení Kristova utrpení se stává úchvatným obrazem utrpení člověka vůbec a zároveň nadčasovým obrazem trýznitelů jako ve všech násilných režimech lidí zvrhlých, cynických a ke splnění jakéhokoli rozkazu schopných. Laštovkovy výklady oscilují v nadčasovém kontrastu lidské ušlechtilosti a lidské zloby. Z každého momentu Kristova utrpení vede spojnice s kazatelovou současností. Tak např. citovanou scénu s Ježíšem mlčícím před pány spojuje Laštovka se svou dobou takto:

Oni snad až posavád nad tím se hněvají (tj. páni se hněvají na mlčícího Ježíše), a nechtějí poslouchati slova Božího? Chovají sobě své kaplany, kteří jim doma sloužíva jí mše, často proti duchovním právrům po polední. Milostivá paní musí píti čokoládu, a kněz jako blázen čeká na ni u oltáře oblečený. (...). To jest všechna některých pánův pobožnost, ušední den i ve svátek! Kteří chodí z nich poslouchati slova Božího? To je bäurisch, oni tomu víc rozumějí než ten Pfaff, a ani neumějí sylabikáře, kolik je darův

Ducha svatého etc. (...). Co myslíte, nejsou-li takoví horší než Herodes a jeho ministři, kteří by byli rádi slyšeli Pána Ježíše mluvit, ale neměli té milosti. Naši páni mají, ale nechtějí poslouchati slova Božího, oni prej mají doma dost kněh, mohou sobě čísti.

Z této pasáže a ovšem i z jiných podobných vyznívá živé národní cítění kazatelovo jako protiváha tehdejšího odnárodňování domácího panstva a lhostejnosti cizího panstva, přistěhovalého do českých zemí za výhodných podmínek po Bílé hoře. S odnárodňováním byla spojena ješitnost a nadutost budoucích „majitelů klíčů“, ochotných obětovat své vidině bohatství a moci všechno, samozřejmě kromě majetku a moci:

Vidíte to? A můžete suchýma očima hleděti na to, jak váš Spasitel před Herodesem do roztrhané plachty oblečený, poníženy jako blázen stojí? Co vy děláte? Vy, a já s vámi, jak o nás praví Kristus Pán, vyvolujeme sobě přední místa, když pozváni na svatbu nebo někam přijdeme. Milujeme přední místa na večerích a přední stolice ve školách a pozdravování na trhu, abysme byli nazýváni od lidí „rabbi“. Všechny naše dobré skutky činíme, abysme byli viděni od lidí. Dáme-li do nějakého chudobného kostela oltář dělati, kalich nebo ornát, musí na tom býti náš erb, chceme míti tituly: vysoce urozený, vysoce učený, milostivý, sloužitelný, opatrný etc. Kupujeme si predikáty, nechceme se jmenovati Kovář, ale Herr von Schmidt, Švec, ale Herr von Lastenberg, Krejčíř, ale Herr Sartorius von der Nadel, Sedlák, ale Herr Colloni, Sládek, ale Herr Pollentarie etc., chceme vsudy vzácní, chváleni, ctěni, váženi býti, nemůžeme slyšeti o nás žádného potupitelného slova, naše zdání musí býti nejlepší, nejrozumnější, vadíme se s nimi, že tomu nerozumí, tupíme jiné, haníme, přetřásáme, hachlujeme jejich slova, skutky a činy. A odkud to všechno pochází? Toho všeho je příčina naše zlořečená pejcha a vysokomyslnost, že mnoho sami o sobě myslíme, že nehledíme na Krista, ale na Herodesa, raděj bychme byli učedníci Herodesovi než Kristovi!

Národní cítění se tu mísí se sociálním, to druhé dokonce často převažuje. Protipólem Laštovkovy kritiky zbohatlíků je až bolestné chápání strastí a slabostí jeho prostých posluchačů, a proto jeho kázání měla u nich velký ohlas. Laštovka stojí nekompromisně na straně trpících a nebojí se ostře kritizovat panstvo v jeho rozmařilosti, sobeckosti a přezírání lidí nejen robotných, ale i vzdělaných. V duchu křesťanské antropologie zdůrazňuje, že člověk byl stvořen k obrazu Božímu a že tímto obrazem je stejně zavšivený strupovatý žebrák jako přesyčený milostpán v paruce. Horlí proti honbě za erby a proti pocitu hanby za prostý původ. S tím souvisela snaha některých lidí vyvýšit se nad sousedy poukazem na „lepší“ původ: „Můj pantáta byl panského stavu, dobrý zeman, má panímáma byla od stavu, z dobré hraběcí rodiny, panské krve.“ V porovnání s těšínským superiorem Danielem Nitschem, který byl při kritice vyšších vrstev opatrný, je Laštovka odvážný a někdy až příkře nešetrný.

Podobně jako Matěj Tanner v knize Bič Kristů, vyšlé v Praze tři čtvrtě století před trnavským tiskem Laštovkova Čtvrtého článku, čteme i v něm horlení proti nevhodnému chování lidí v kostele. Laštovkovy výklady nám živě vybaví

scenérii maloměstského kostela, v němž jedni klečí na studené dlažbě s hlavami pobožně skloněnými a rukama křečovitě sepjatýma, zatímco druzí sedí netečně v lavicích, podřimují nebo se baví a šňupou tabák, jedni upjatě hledí na oltář, zatímco druzí lelkují, otáčejí se a pokyvují na známé, jedni v extázi pláčou, zatímco druzí směšně posuškují. Laštovka podává doklady lhostejnosti svých farníků a formálnosti při vykonávání náboženských úkonů. Rozhořčuje se nad těmi, kdo raději než Boha mají „korbel, karty, kostky, peníze, svině, krávy a psy“. Vyčítá jim, že za obtížnou považují půlhodinu bohoslužby, kdežto „jinde při korbelu, při muzice (...) není vám teskno mnoho hodin strávit, k tomu je vám den krátký, nadstavujete noci, často až do rána držíváte muziky“. Takové křesťany by prý Kristus upoutal jedině jako kejklíř a kouzelník. Jsou jako biblický Herodes:

Věřil všetečný Herodes, praví Salmeron, že Kristus je čarodějník, a proto že něco divného jako doktor Faust před ním učiní, že dokáže nějaký kunst, že bude džbánky, nože, sklenice jísti, a tak bude mít ve svátky s ním svůj špás. Myslí, že hromy jako rachejtle zapálí a s ohněm hráti bude. Myslí, že v zahradě na jeho hosty vpustí z oblakův nějaký přívál, aby je zmočil pro kratochvíl. Myslí, že lidi v hovada promění, v medvědy, v ulky, kočky etc., a hovada v lidi. Myslí, že v zrcadlich divné komedie prováděti bude a ukazovati divné věci. (...). Sperabat signum ab eo videre – Měl naději, že by některý div uzřel od něho.

Podobně jako jiní barokní kazatelé vkládá také Laštovka do svých výkladů exempla. Jimi chce posílit pozornost publika, poučit je i pobavit. Pomocí exemplů nahrazuje vysvětlení abstraktních pojmů, např. pojmu pravdy:

Dí Ježíši Pilát: „Quid est veritas? – Co jest pravda?“ A když to řekl, vyšel opět ven k židům. To jest směšná a neobyčejná otázka. Pilát, tak vzácný a rozumný pán, kterému země, města, pevnosti, lid poddaný a odevzdaný byl, kterého císař římský na svém místě Jeruzalému představil, neví, co je pravda. Nevěděl, a proto se Pána ptal: „Quid est veritas? – Co jest pravda?“ To není žádný div: Pilát byl u panského dvoru vychovatel, tu je samá policia, samá faleš!

Fridrich, příjmením Starší, arcikníže rakouské, častokrát své knížecí šaty sulíkal a oblíkal prosté, jako nějaký nádeník, handloval s aksamitem na cvilích (= hrubé plátno), hedbávné punčochy za selské poblácené boty, a tak u sedláků dělával na den, v stodole mlátil a jinou selskou práci konal taky s mlatci, kouskem chleba k obědu přijal za vděk. (...). Sedlák, u kterého Fridrich za pochołka sloužil, mluvíval často: „Milý pacholče, náš kníže je velmi štedrý, komu nemá; on dal jednomu kortyzounovi (= šaškovi), který v jarmark na provaze tancoval, padesát dolarů, ten šelma zasloužil raděj na krk provaz, aby na něm visel, ne tancoval! Nám chudobným lidem ani krejcaru kontribuce neodpustí! Vymejšlí jednu daň po druhé! Opět mu jsme platili z hlavy; na mou věru, již člověk by sobě vinšoval, aby hlavy neměl!“

Když z svého vandru do Vídně se navrátil, sulekl své šaty a oblekl knížecí, ptali se ho ministři, pro jakou příčinu tak často z panských šatů se sulíká a oblíká selské. Odpověděl: „Alio modo verum audire non possum. – Jiným způsobem pravdy slyšeti nemohu.“

Laštovkův homiletický soubor není zcela originální. Už na jeho titulním listě čteme jméno belgického jezuita Williama Stanyhursta, autora latinského spisu **Historie nesmrtelného Boha trpícího ve smrtelném těle**. Avšak Laštovka není překladatelem spisu, český překlad vyšel ostatně v pražské Klementinské tiskárně 40 let před trnavským tiskem Čtvrtého článku. Stanyhurstova kniha v originále z roku 1706 i v českém překladu z roku 1708 obsahuje 13 kapitol, v nichž se vypráví o Kristovu utrpení od scén v zahradě getsemanské přes jeho výslechy a mučení až po ukřižování a smrt. Laštovkův Čtvrtý článek zpracovává v podstatě touz tematiku, ale formou kázání, v nichž je na rozdíl od Stanyhursta mnoho příkladů a analogií ze soudobého života. Podání se zde podřizuje zákonům řečnického projevu a je mnohem detailnější než epické podání Stanyhurstovo. Každé kázání vychází z krátkého textu Písma, nejčastěji z evangelia Janova a Matoušova. Nezřídka Laštovka komponuje na určitý biblický citát několik kázání, např. prvních šest kázání proslavil na úryvek z 18. kapitoly Janova evangelia „Vyšel Pán Ježíš s učedníky svými přes potok Cedron, kdežto byla zahrada, do kteréžto všel on i učedníci jeho“.

Laštovkových kázání je celkem 84, z toho každé sedmé bylo proneseno na Zelený čtvrtek. Je pravděpodobné, že Čtvrtý článek vznikl po 12 let, kdy Laštovka konal cyklus kázání o sedmi postních čtvrtcích, a vynásobením sedmičky dvanácti dostaneme 84 jako celkový počet kázání. Domněnku, že cyklus se realizoval po několik let, potvrzují časové narážky na dřívější kázání, tedy např. že Laštovka kázal o něčem „vloni“, „loňského roku“, „předloňským rokem“, „jiná léta“ apod. Pro tisk Laštovka pravděpodobně provedl novou redakci svých projevů a zařadil za sebou kázání na týž úryvek z Písma. Výstavba celku je důkladně promyšlená a velmi účinná. — To platí i pro výstavbu kázání jako specifického žánru a platí to také pro výstavbu dílčích motivů, jak svědčí opakování slov uvozujiících věty směřující k deklarování určitého názoru. Tak např. Laštovka kupí příklady nemravných lidí uvozené anaforicky slovem „nespí“:

Nespí v noci lakomý člověk, stará se, jak a kde, na jaký způsob peníze dostati má a jak to způsobí, aby žádnému nedal nic, aby ho neokradli zloději; jak to sto aneb tisíce doloží, kam ten kapitál dá na interes. (...). Nespí zloděj, chodí v noci, leze do cizích domor, krade. Nespí lotr, mnoho mil v noci běží, aby nějakého boháče vybral. Nespí zamílovaný kozel, toulá se po nocích a hledá jako pes nějaké své známé moechaberis (= cizoložnice). Nespí marnotratný syn, skáče, tancuje, některý do půl noci, některý celou noc. Nespí ožralec, žere v noci, ve dne spí. Nespí karbaník, ani se mu spáti nechce, sedí mnoho hodin v noci, taky někdy celou noc na jednom místě, vyhazuje kostky, karty, straší právě strašidlo anjelův, ošklivý očím Božím.

Takové kupení příkladů směřuje samozřejmě k nepřímému vytyčení pozitivního obrazu, tj. obrazu mravného člověka. Vedle figur založených na opakování a vedle metafor, příměrů, kontrastů a jiných uměleckých prostředků se v Laštovkově jazyce vyskytují poměrně hojně vulgarismy, které vzbudily odpor

zbohatých farníků zmíněný v úvodu. Laštovka ovšem není jediným barokním homiletikem užívajícím obhroublých slov a úsloví. Hodnotíme-li vulgarismy v myšlenkových a stylových souvislostech, poznáváme, že plnily v kazatelských projevech funkci přímo nepostradatelnou. Laštovka se v tištěné verzi při jejich užití omlouvá zkratkou „s. v.“, což znamená *sit venia (verbo)*, totiž „buď milost, odpuštění slovu“. To má pro dnešní jazykovědce značný význam při úsilí oddělit skutečné vulgarismy od slov, v nichž cítíme hrubost teprve my dnes a která z dobového hlediska vulgarismy nebyla.

Z barbarismů se nejčastěji vyskytují germanismy. Z velké části byly posluchačům srozumitelné, zvláště když je kazatel hned vysvětloval česky. Avšak některé výrazy už natolik zdomácněly v češtině, jako *gselšoft*, *truc*, *špilverk* atd., že už vysvětlení nepotřebovaly. Některé pasáže přímo zrcadlí jazykovou úroveň měšťanů, kteří byli zasaženi germanizací a kteří jí ve své samolibosti a touze po odlišnosti od prostých lidí ani nekladli odpor. Zdravou protiváhou barbarismů jsou pak lidové příklady, česká přísloví a úsloví, různá lidová citoslovce a jiné prostředky, jež Laštovka znal ze svého slezského domova a z každodenního styku se svými prostými farníky. Vcelku je však Laštovkův sloh prostší v porovnání s květnatým slohem Daniela Nitsche. I v této oblasti baroko kolem poloviny 18. století odkvétá.

Celá dvě století čekal Čtvrtý článek a jeho tvůrce na svoje objevení. Tomáše Xaveria Laštovku neznali syntetikové české literatury Jaroslav Vlček, Jan Jakubec a Arne Novák. To není výtka, neboť syntéza může těžit pouze z předchozí analýzy. Tu vykonal až zakladatel naší barokologie Josef Vašica a teprve po jeho objevu Laštovky je zarážející, i když z politických důvodů vysvětlitelné, že se o Laštovkovi mlčí v tzv. akademických Dějinách české literatury z roku 1959 a v podobných spisech. Na Vašicovu studii v Řádu 1937 a v knižním souboru *České literární baroko*, vyšlém ve Vyšehradu 1938, navázal po válce Albert Vyskočil v eseji *Slezský tragik* v časopise *Vyšehrad* 1946 a posléze byl Laštovka prezentován v ostravské edici *Stáří slezští kazatelé* z roku 1970. Byl to ještě poslední závan kulturně politického oteplení z konce 60. let, kdy edice byla připravena a odevzdána do nakladatelství Profil.

„Slezský tragik“ vytvořil dílo inspirované tragikou, nikoli tragédií. Čtvrtý článek *Creda* o Kristově utrpení je předpokladem pátého článku o jeho zmrtvýchvstání. Český národ čerpal z Laštovkovy knihy poučení, že jako po Velikém pátku následuje Bílá sobota, tak přichází po smrti radostné vzkříšení. Laštovka zapaluje lucernu naděje nejen prostému hospodářsky závislému lidu, ale i jeho politickým a kulturním představitelům: *Tak svět světlo vaše před lidmi, ať vidí skutky vaše dobré!*